

LUTTABULATURER I SVERIGE

5. Kalmar läns museum

SUMMARY

Kenneth Sparr has now come to Kalmar County Museum in his series "Lute Tabulature in Sweden". Earlier articles in this series describe tabulatures found in the following libraries:

Skoklosters Castle Library	Oct. 1975
University of Uppsala Library	April 1976
Museum of Music in Stockholm	Oct. 1976
Norrköpings-City Library	April 1977

The county museum in Kalmar has two important manuskript with tabulatures. One of these dates back to the 18th century and is made up of 278 pages of french tabulatures (signum 21.072). The second manuskript contains 28 pages of tabulatures for eleven course barochlute (signum 21.068). The Swedish music researcher Jan-Olav Rudén has discovered that this collection contains Swedish compositions among other things. Niether of the manuskript have been dealt with literature wise and niether of them are in Ernst Pohlmanns well known list of lute tabulatures.

Det är en alldeles speciell och spännande känsla när man öppnar ett kuvert med kopior på luthandskrifter, som i stor utsträckning är helt okända. Så är fallet med två luttabulaturer, som f. n. finns på Kalmar läns museum. Den som gjorde mig uppmärksam på handskrifternas existens var musikforskaren Jan Olov Rudén, som också har förtecknat innehållet i sin ännu opublicerade bibliografi över svenska tabulaturer.

Båda handskrifterna kan dateras till det begynnande 1700-talet och de har tillhört Otto Fredrik Stålhammar (1695—1753). Han blev student i Uppsala 1712, auskultant i Svea hovrätt och kvartermästare vid Östgöta kavalleriregemente 1714, kornett vid livregementet till häst 1718 och kapten vid Kronobergs regemente 1719. Han avled 1753 på Salshult i Stenberga socken, Jönköping. Några uppgifter om musikalisk aktivitet från Stålhammars sida har jag inte kunnat hitta. Handskrifterna tyder dock på detta, men de är ett något tveksamt bevis.

Den genom sitt innehåll och sitt omfång mest betydande handskriften har signum 21.072 och den inköptes av Stålhammar i Stockholm 1715. Den omfattar inte mindre än 278 sidor fullskrivna med musik i fransk luttabulatur. Handskriften är troligen ett arbete av en yrkesverksam kopist och kanske leder den sitt ursprung till Österrike. En yrkesmässig kopieringsverksamhet av musikalier var en vanlig företeelse under 1500- och 1600-talen. Tryckta böcker var dyra och det är först under 1700-talet som en regelrätt musikförlagsverksamhet uppkommer.

Systemen är linjerade för hand, men möjligen har en specialpenna (som ger sex linjer på en gång) använts. Tabulaturen är flyhänt, vackert och tydligt skriven samt innehåller få felaktigheter. En handstil är dominerande men exempel finns på minst tre andra, som troligen tillkommit senare.

Handskriften är noterad för den elvaköriga barocklutan i normalstämning, men några stämmningsvarianter finns också (de sex högsta körerna; relativ tonhöjd):

1. Accord Mercure (B d f a d' f') på fol. 47 och 52^V—54,
2. Acord New beduhr, Accordo B duro, Englischer Ton eller Accord Dur (A d fiss a d' fiss') på fol. 84^V—88,
3. utan särskild benämning (A d fiss a ciss' e') på fol. 84^V—88.

Dessa är som synes varianter av normalstämningen, som är den helt dominerande. Tecken för ornament finns och i en del fall även fingersättningar för vänster hand. Inledningen till musiken utgörs av en instruktion på tyska kopierad ur Philipp Franz LeSage de Richées "Cabinet der Lauten" från 1695. Den förutsätter elementära kunskaper om fransk tabulatur, men förklarar vissa tecken för ornament. Om drillen sägs uttryckligen att den skall utföras först långsamt, sedan allt snabbare. Vidare ges råd angående handpositioner m. m. I handskriften finns ett tillägg, en rimmad upplysning:

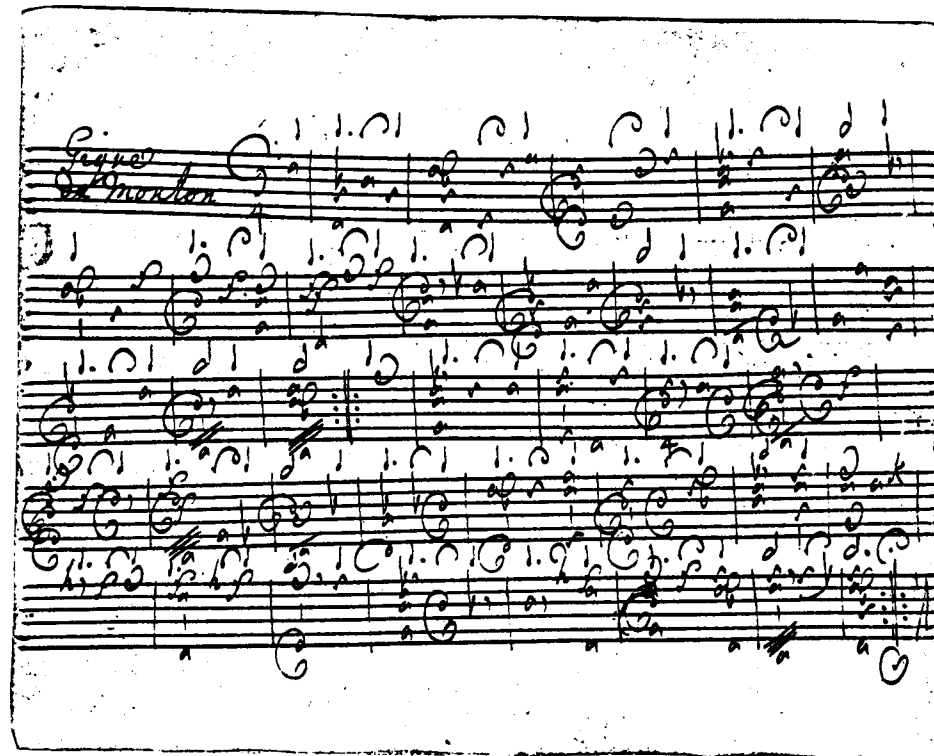
Wiltu schlagen die Laut behend,
schneid die Nagel ab und wasch die HEND.

I översättning ungefär: vill du spela luta skickligt, klipp då naglarna och tvätta händerna. Det låter som ett högst vardagligt hygieniskt råd, men jag tror att innebörden är något mer sofistikerad. Lutan spelades med fingertopparna, ej med naglarna. Det var väsentligt med korta naglar och mjuka fingertoppar. En effekt av handtvättningen är att bl. a. fingertopparna blir mjuka. En lutenist som vill få en vacker tonbildning avstår helst från allt manuellt arbete!

Det musikaliska innehållet består av inte mindre än 208 satser: 37 couranter, 29 allemander, 28 sarabander, 22 menuetter, 21 preludier, 19 giges, 15 gavotter, nio bourrées etc. Många satser är grupperade i en svitform som t. ex. Preludium — Allemande — Courante — Sarabande — Gigue, men man skulle snarare vilja karakterisera handskriften som "Pièces de luth".

Stilistiskt märker man att handskriften tillkommit i en övergångsperiod. Det franska inflytandet är fortfarande uppenbart, men här finns också tendenser till en tysk-österrikisk större sångbarhet. Handskriftens dominerande kompositör tycks vara Jacques Bittner. Nästan hela hans tryckta tabulatur från 1682, "Pieces de Lut" har kopierats. Bittner är en förunderligt anonym person: vi vet inget om födelse- eller dödsår och inte ens med säkerhet från vilket land han kommer, men troligast är det Tyskland. Hans kompositioner förekommer relativt sparsamt i handskrifter. Den lutspelande greven Johann Anton Losy von Losinthal (1650—1721) är väl representerad med ett drygt 20-tal satser. Han var inte bara en av de förmögaste kavaljererna i Böhmen, utan också en bildad karl: promoverad till doktor 18 år gammal. Losy fick undervisning på luta av sin kammartjänare, en lutenist med det imponerande namnet Achatius Kazimir Huelse. Losy var i gott sällskap med andra aristokratiska lutenister som grevarna Tallard, Gaisruck, von Bergen, von Questenberg, furst Hyazinth von Lobowitz och friherre von Radolt. Han hade kontakt med de "borgerliga" lutenisterna Weichenberger, Hintterleitner och Saint Luc. Ernst Gottlieb Baron talar i sin bok om lutan om Losys "extraordinära skicklighet" och han citerar vad som skrevs vid hans död i Prag 1721:

Det är nu tre veckor sedan vår käre fader till lutan, nämligen greve Losy, lämnade allting bakom sig och reste från denna världen in i evigheten. När det meddelades honom att han ej skulle tillfriskna, sade han: "A Dio lutor, á Dio violiner!" Lutorna och violinerna vändes sedan upp och ner och svarta band knöts på dem för att kungöra att också lutan var död och så skulle alla lutor sörja honom.

Kalmar läns museum, signum 21.072 fol. 40^V "Gigue de Mouton"

Losy var en av sin tids mer framstående lutenister, men spelade också gitarr och kanske även violin. Hans kompositioner är i huvudsak bevarade i handskrifter, så även i en klavertabulatur på Stagneliusskolan i Kalmar.

En annan av sin tids storheter inom luthmusiken var Charles Mouton (1626—1699 ca). Några satser i handskriften är hämtade ur hans "Pieces de Luth sur differ. modes (I)" tryckt i Paris någon gång på 1690-talet. Men, ännu intressantare är att handskriften innehåller en unik svit av Mouton, som kanske härrör från någon av de två tryckta tabulaturer av honom som nu är försvunna. Unika kompositioner finns också av Dufaut, en trots dåtida berömmelse anonym person. Vi känner inte ens till hans förnamn. Enligt vissa uppgifter skulle han ha varit elev till Denis eller troligare Ennemond Gaultier och bl. a. vistats i England kring 1669. Ett fåtal satser i handskriften tillskrivs Ferdinand Ignaz Hinterleitner (1659—1710), kanslitjänsteman i Wien som också gav ut en "Lauthen-Konzert" 1699 med trios för luta, violin och bas. Jag tror emellertid att flera av de anonyma satserna i handskriften också kan tillskrivas honom. Till samma "borgerliga" krets som Hinterleitner hörde också Johann Georg Weichenberger (1676—1740). Han var registrator och expeditor vid det kejserliga Hofkammer-Buhhalterei, och komponerade också en del trios. Ett par satser av hans hand finns i Kalmar-tabulaturen. En annan lutenist knuten till Wien var belgaren Jacques de Saint Luc, född 1663 i Bryssel som son till en lutenist. Möjligtvis var han en tid anställd vid Ludvig XIV:s hov, men omkring 1700 flyttade han från Frankrike till Wien. Från 1700 till 1708 tjänstgjorde han som lutenist hos prins Eugen av Savoyen, men hans vidare levnadslöpp är okänt. Han gjorde sig uppskattad som lut-, teorb- och gitarrspelare. Enligt uppgift skulle han ha gett ut två tryckta tabulaturer, men dessa har ej kunnat återfinnas. Verk i handskrift av honom finns i Wien och Prag. I Kalmarhandskriften är endast en gavott tillskriven honom.

Som jag nämnde tidigare finns i Kalmar-tabulaturen musik, där stämningen av lutan avviker från den normala barockstämningen. En av dessa alternativa stämningar kallas för "Accord Mercure" efter uppfinnaren John Mercure. Två skilda lutenister bär namnet Mercure, vilket tidigare lett till en viss förvirring. Mercure d'Orléans skrev sin musik i "violin" (renässansstämning) medan John Mercure uteslutande skrev i barockstämning och alltså även i sin egen speciella stämning. John Mercure nämns för första gången 1621 och då tillsammans med kända namn som Gaultier, Mezangeau och Ballard. Han vistades sannolikt i England åren före 1641, då han anställdes vid det engelska hovet under Karl I. Mercure efterträdde Robert Dowland, son till den ej obekante John. 1646 påträffades Mercure i Paris och sedan försvinner spåren till 1660 då han i en engelsk urkund uppges vara avliden samt efterträdd som hovlutenist av en viss Stephen Nau. Mercures tre satser i Kalmar-handskriften förefaller att vara unika, dock förekommer allemanden med dess "triple" även i den andra Kalmartabulaturen. Två kompositioner av Mercure finns transkriberade (förmodligen) för två violiner och generalhus i "Neuer Allemanden, Gigues, Courtenen...", utgiven 1658 i Strassburg av organisten Johann Ernst Rieck. Möjligen kan denne Rieck vara upphovsman till vår handskrifts "L'illustre Lovise. Chaconne de Mr Rieck", men omkring 1700 finns dock flera musiker med detta namn vid hovet i Berlin, så attribueringen är osäker.

Svårigheter möter också vid identifieringen av den "Mr Gallot" som är representerad med två satser i Kalmar-tabulaturen. Förmodligen har funnits flera lutenister med samma efternamn, kanske besläktade med varandra. Vår Gallot är troligen identisk med Jacques de Gallot, också kallad "vieux Gallot de Paris". Närmare biografiska uppgifter saknas om honom, men hans huvudsakliga uppehållsort torde ha varit Paris. Enligt egen utsaga vara han elev till Ennemond Gaultier. Omkring 1673—1675 gav han ut en tryckt tabulatur: "Pieces de Luth Composées sur differens Modes..."

Två satser, en courante och en sarabande, tillskrivs en viss "Gaut", förkortning av "Gaultier". Vi har fem Gaultier att välja bland, men jag tror att det i detta fallet rör sig om Denis Gaultier (1603—1672), en av de mest betydelsefulla av lutenist-kompositörerna. Stilen på kompositionerna tyder på detta och couranten uppvisar en viss yttre likhet med en av Denis "säkra" couranter. Denis (Gaultier le jeune eller Gaultier de Paris) var yngre kusin till Ennemond (Gaultier le vieux eller Gaultier de Lyon) och han påträffas i urkunderna första gången 1626, då han i ett sjukhusregister tituleras "joueur de luth". Han vistades huvudsakligen i Paris och hans rykte spreds snart bland salongerna och hans berömmelse kom att överträffa alla andra lutenisters. Prakhandskriften "Le Rhétorique des Dieux" med musik av Denis och med konstnärlig utsmyckning av bl. a. den berömda Robert Nanteuil tillkom omkring 1655. Hans båda tryckta tabulaturer, "Pieces de Luth sur trois differens Modes" och "Liure de Tablature des Pieces de Luth . . ." utkom respektive ca 1670 och 1680, underbart smakfullt graverade av Richer. Denis musik kom att spridas över hela Europa och hans inflytande är inte minst betydelsefullt för den dåtida klavermusiken. Vår egen drottning Kristina tillägnade han f. ö. en av sina couranter. Några direkta motsvarigheter till de satser i Kalmar-handskriften som troligen är av Denis Gaultier har inte kunnat påträffas, vilket kan innebära att de är unika.

Några satser i handskriften anger en "Mons. Pasch" som upphovsman. Ytterligare lutmusik av denne finns i ett tyskt manuskript. Namnet Pasch har kunnat påvisas bland den pommerska adeln, men ytterligare biografica har inte gått att uppbringa. Ännu anonymare är den "Chr Rischa" som tillägnar kungen av Polen sin menuett.

Den andra handskriften, med signum 21.068, är också intressant, kanske framför allt med tanke på att den kan ha ett svenskt ursprung. Den innehåller 24 sidor med luttabulatur för elvakörig barockluta och dessutom ett 40-tal sidor med tabulatur för viola da gamba. Möjligtvis kan Stålhammar själv vara upphovsmannen till denna handskrift. Den är mycket prydligt skriven i en enhetlig handstil. Samma handstil förekommer inte i den först beskrivna handskriften. Jan Olov Rudén har påvisat att i 21.068 finns svenska kompositioner, bl. a. "Marche de Narva" av Anders von Düben. Kanske är också melodin med titeln "Hammar Smeden" av svenskt ursprung. Flera satser är anonyma och kompositören till dem som tillskrivs "Jean Baptiste" har ej gått att klarlägga. Några satser har Losy till upphovsman. Av Gallots hand finns en allemande: "Le Malheureux Amant" och Denis (eller Ennemond) Gaultier har bl. a. bidragit med den mycket spridda "Courante La belle homicide". Rudén har i en intressant uppsats f. ö. visat att La belle homicide under stormaktstiden hörde till de allra populäraste melodierna i Sverige tillsammans med Ennemond Gaultiers "Courante l'immortelle", Valentin Strobels "Gigue" och Du Buts "Courante", vilka också förekommer i handskriften.

Andra populära melodier var "Aimable vainquer" ur André Campras opera Hésione, "Gavotte de luth" och "Combatte naval" eller "Siö Combatte". I handskriften saknas svinggrupperingen, som i alla fall är antydd i 21.072 och uppläggningsen verkar något mer amatörmässig. Tecken för ornament finns och i några fall även fingersättningar för vänster hand. Vissa satser är tekniskt relativt enkla, medan andra är avsevärt svårare.

För att återvända till kompositörerna så finns här som jag tidigare nämnt musik av Losy, Denis Gaultier, Jacques de Gallot m. fl. Du But hör till de svåridentifierbara lutenisterna, flera med samma namn har antagligen funnits. I René Millerans tabulatur nämns "M. du But le père et les deux fils", medan det i en annan handskrift heter "Dubut le jeune et le vieux". Den äldre Du But hette förmodligen Pierre i förnamn och han omnämns i ett dokument 1644 som "joueur de lut". Du But le fils omtalas tillsammans med Mouton och

Gallot som lärare på luta i en bok från 1692. Också bakom namnet Valentin Strobel kan dölja sig flera lutenister. Här rör det sig troligen om den Strobel som från 1629 var lutenist och teoribist i hovkapellet i Darmstadt och senare kom att uppehålla sig i Strassburg. Verk av honom finns både i tryckta och handskrivna samlingar. Det sades om Strobel 1671 att han spelade "le lut avec une délicatesse merveilleuse" och han var högt uppskattad i Strassburg.

Ennemond Gaultier (1575—1651) eller Gaultier le vieux är en viktig person i lutmusikens historia både genom sin musik och insatserna för att införa barockstämningen som en "normalstämning". Han var lutenist först hos grevinnan Montmorency, men träder omkring 1610 i Maria av Medicis tjänst vilken han uppehöll till 1631. Han var elev och vän till René Mezangeau. Mary Burwell berättar att han gjorde en resa till England för att spela inför kungen, drottningen och hertigen av Buckingham. Bland Ennemonds elever kan nämnas Maria av Medici, kardinal Richelieu, Gallot, Du But och Dufaut. Vieux Gaultier räknades till sin tids främsta lutenister och hans inflytande når även klavermusiken. I handskriften finns hans mycket spridda "Courante L'immortelle" och dessutom en, förefaller det, unik annan courante. Slutligen kan nämnas att 21.068 också innehåller samma allemande av Mercure, som finns i 21.072.

Förutom av Jan Olov Rudén har ingen av dessa handskrifter behandlats i litteraturen, ej heller förtecknats av Ernst Pohlmann i *Laute — Theorbe — Chitarrone*.

Litteratur: Bittner, J., *Pieces de lut*. U. o. 1682; Dufaut, *Oeuvres*. Paris 1965; Koczirz, A., *Verschollene neudeutsche Lautenisten*. *AfMw* (1920/21) s. 270 ff; Mercure, *Oeuvres*. Paris 1977; Mouton, C., *Pieces de luth . . .* (I) u. o. u. å.; *Die Musik in Geschichte und Gegenwart Kassel* 1949/51—1968; Radke, H., *Bemerkungen zur Lautenistenfamilie Gallot*. *Die Musikforschung* 13(1960) s. 51 ff; dens., *Bemerkungen zu den Lautenisten Ennemond, Jacques und Pierre Gaultier*. *Österreichische Musikzeitschrift* 17(1962) s. 482 ff; Rudén, J. O., *Stormaktstidens 10 i topp*. *Svensk tidskrift för musikforskning* 58(1976) s. 25 ff; dens., *opublicerat material i Svenskt musikhistoriskt arkiv*; LeSage de Richée, P. F., *Cabinet der Lauten . . .* U. o. 1695; Smith, D. A., & Danner, P., *How beginners . . . should proceed . . .* *Journal of the Lute Society of America* 9(1976) s. 87 ff; Walther, J. G., *Musikalisches Lexicon . . .* Leipzig 1732; Vogl, E., *Zur Biographie Losys . . .* *Die Musikforschung* 14(1961) s. 189 ff; Gautier, Vieux, *Oeuvres*. Paris 1966; La Laurencie, L., *Quelques luthistes français du XVIIe siècle*. *Revue de Musicologie* 5(1923) s. 145 ff. Se även min kommande uppsats i årsboken Kalmar län 1977.

Kenneth Sparr

TILLÄGG TILL FÖREGÅENDE NUMMER:

Arrangemanget av Mendelssohns Canzonetta var utfört av Björn Rosenberg.